

УДК 340.15

Мамчин Петро Ігорович –
здобувач кафедри філософії права
та юридичної логіки Національної
академії внутрішніх справ

ФІЛОСОФСЬКІ ЗАСАДИ ДАВНЬОГРЕЦЬКОГО ПРАВОСУДДЯ АХЕЙСЬКОГО ПЕРІОДУ

На основі онто-аксіологічного аналізу розглянуто процеси та засади формування системи давньогрецького правосуддя ахейського періоду. Зроблено припущення та обґрунтовано висновки щодо прояву ідентифікаційних ознак давньогрецького правосуддя, які не втратили актуальності й у сучасний період.

Ключові слова: право; давньогрецьке правосуддя; суд присяжних; показання свідків; колегіальність і відкритість судового процесу.

Формування основ європейського правосуддя є досить важливою та актуальною науковою проблемою, адже цей процес у будь-якій державі відіграє вкрай важливу роль. Послугуючись аксіологічним змістом концепції світоглядних джерел європейського права, одним із яких є еллінська філософія, можна упевнитись у тому, що зародження та функціонування органів правосуддя в давньогрецький період є не лише початком формування судових систем як державних утворень на теренах Європи, а й вагомим внеском у процес формування та функціонування судових органів міжнародного характеру, а також держав, які ментально належать до європейсько-правової аксіологічної парадигми.

Чимало науковців досліджували процеси формування та функціонування судових органів у давньогрецький період. Пізнання аксіологічної складової давньогрецького правосуддя здебільшого мало несистемний характер, через що наукові дослідження зазначеної теми характеризуються певною фрагментарністю.

Метою пропонованої статті є аксіологічний аналіз філософських засад правосуддя ахейського періоду.

Будь-які події історичного значення, які відбувалися в античні часи на грецьких теренах, були сповнені міфами. Не є винятком і феномен формування та розвитку такого вагомого державно-правового інституту, як судочинство.

Потрібно зауважити, що греки не були автохтонним населенням саме грецьких земель. Вони прийшли з північних тетирорій, перетнувши Балкани [1, с. 14], а дискусія стосовно того, де вони жили раніше, донині залишається відкритою [2, с. 9–10]. Процес переселення відбувався у два етапи. Першими на землях сучасної Греції оселились ахейські племена, завдяки яким з XV ст. до н. е. у південній частині Балканського півострова почалося формування нової Мікенської (Ахейської) цивілізації, а другими – дорійські племена. Про ці масштабні переселення племен греки склали низку міфологічних переказів, які досить часто відображали й історичні факти та безпосередньо репрезентували тогочасні світоглядні орієнтири населення.

Опрацювавши зміст оповідей історично-міфологічного характеру, ми виокремили чимало цікавого фактологічного матеріалу, зокрема стосовно юридичної науки. Так, досліджуючи давньогрецькі джерела, де описано діяльність афінського царя Кодра, який був досить відомою особистістю (правив в Афінах у XI ст. до н. е.), можна зробити висновок, що афінські правителі ахейської епохи фактично мали всю повноту влади в полісі, належали до панівної династії Тесея, що підтверджує застосування принципу успадкування владних повноважень, тобто афінська держава ахейського періоду, найімовірніше, відповідала критеріям класичної монархії. З огляду на це, можна зробити припущення, що в ахейських Афінах саме в царя як верховного абсолютного правителя була зосереджена вся повнота влади, зокрема судова. Однак не варто ігнорувати і той факт, що в афінському полісі значні владні повноваження мав такий державно-владний інститут, як рада старійшин. Саме завдяки їй після переривання царської династії Тесея царем Афін стає чужоземець Кодр, після героїчної смерті якого відбулися доленосні зміни у сфері управління афінською державою. Подальша еволюція вищезазначених змін сприяла формуванню

та розвитку демократичних принципів державно-владного управління, що є актуальними донині.

Представники ахейської цивілізації створили декілька невеликих міст-держав, які досить часто ворогували між собою і ніколи не об'єднувалися. Водночас загальноонтологічним підґрунтям, що надає підстави зарахувати різні ахейські державні утворення до однієї цивілізаційної платформи, є спільність мови, культури, релігії, звичаїв, способу життя і, як наслідок, спільні світоглядні засади та способи ведення торгівлі.

Ми здійснили аналіз феномену існування судової гілки влади на прикладі Афінського царства. Так, що крім Афін (Аттіка), до визначних центрів Ахейської цивілізації належать Мікени (Арголіда), які були найбільшим центром ахейської цивілізації, завдяки чому її досить часто називають Мікенською. Також важливими центрами були Тірінф (Арголіда), Пілос (Мессенія), Іолка (Фессалія) та Фіви (Беотія). Зокрема, у творі «Іліада» (II, 569–573, 576–577, 581–582, 586–587, 591, 601–602) [3, с. 31] давньогрецький поет Гомер зазначав, що ахейські Мікени – це вдало облаштоване місто. Зі змісту гомерівських віршів з «Іліади» можна зробити висновок, що зазначені у творі міста були заможними (Мікени), добре укріпленими, мали організовані та функціональні інститути державної влади (Пілос). На вершині свого розвитку до ахейської цивілізаційної платформи входили вся Південна та Центральна Греція, частина Північної, значна кількість островів Егейського моря.

Досліджуючи доступні нам історико-філософські джерела, можна говорити про фактор централізації певної ахейських міст, зокрема тих, що розташовувались на півострові Пелопоннес. Зокрема, Гомер (Іліада, II, 100–108; IX, 141–156; XXIII, 296–298) [3, с. 21, 120] фактично вказував на те, що мікенський цар був верховним правителем Пелопоннесу – цар Агамемнон володів Аргосом (тобто Пелопоннесом) та багатьма островами, а також збирав із пелопоннеських міст данину та навіть міг розпоряджатися їхніми ресурсами.

Можна констатувати, що населення пелопоннеських міст провадило власну незалежну політику. Зокрема, давньогрецький географ та історик Страбон описував факт колонізації жителями Пілоса Малоазійського узбережжя (Страбон, Географія, XIV, 1, 4) [4, с. 44], тобто вказував на

історичні події, які в централізованій державі були б неможливими. Таким чином, можна припустити, що централізація ахейських міст Пелопоннесу була лише номінальною.

Ахейські міста також провадили самостійну зовнішню політику, що підтверджують не лише згадки про них, а й опис історичних подій, які відбувалися на їхніх теренах і були відображені в тогочасних офіційних єгипетських та хетських документах [4, с. 44]. Водночас, здійснивши аналіз змісту написів на табличках, що зберігалися в архівах Пілоського палацу [5], послуговуючись описами оздоблення палаців мікенських царів, які залишив Гомер у своєму творі «Одіссея» (VII, 84–102) [6, с. 76], опрацювавши інформацію щодо речового змісту поховальних пам'яток Мілосу [7, с. 47–49], можна дійти висновку, що ахейські міста були досить заможними, адже їхнє населення вже оволоділо тогочасними новітніми технологіями. Так, обробка металів була корисною і в повсякденному житті, і у військовій справі. У ахейських містах були розвинені такі галузі, як сільське господарство, ремесло, торгівля, мореплавство, які забезпечили їм економічну могутність. Також важливо, що в усіх ахейських містах існували й ідентичні релігійні культури.

Наведені нами особливості підтверджують те, що населення ахейських державних утворень мало досить розвинену соціальну організацію, тобто невід'ємною складовою їх функціонування був інститут правосуддя. Постає запитання: чи був притаманний «афінський алгоритм» іншим ахейським державним утворенням? Беручи до уваги однаковий рівень економічного розвитку ахейських міст, їх певну «централізацію» разом із наявним суверенітетом, що виявлялося в їхніх військових союзах, протистоянні між містами, а також спільність релігійних культів, тісні економічні та соціальні зв'язки, можна припустити, що аксіологічна сутність такого філософсько-правового поняття, як справедливість, також було спільним для всіх ахейців, незважаючи на фактор їх проживання в різних містах.

Безперечно, бурхливий та різноплановий прогрес соціуму зумовлював кардинальне переформатування духовного світу кожного окремого індивіда. Процес генерування індивідуальності кожної соціальної особистості під впливом формування майнової нерівності природно деактуалізував давні принципи

колективізму, а отже єдності членів родової, первісної общини. У якісно новому суспільстві формувалися новітні соціальні принципи й стандарти, а старі свідомісні критерії та поняття втрачали актуальність і аксіологічність. Варто зазначити, що частина моральних цінностей, які було сформовано ще за часів родоплемінного ладу, виявилися стійкими до епохальних змін соціуму. Вони витримували випробування часом і знову входили до складу тих суспільних норм, якими у своїй діяльності керувалося вже нове, ранньогрецьке класове суспільство. Культурна єдність давньогрецьких земель може слугувати яскравим прикладом того, що вказані принципи фактично відповідали духовним на аксіологічним запитам тогочасного грецького соціуму. Водночас завдяки зазначеному феномену в суспільному розпорядженні формуються вагомі важелі впливу на свідомість індивіда. Зокрема, завдяки безпосередньому суспільно-психологічному впливу сформувалася особистість, світоглядні критерії та уявлення якої переважно співпадали із загальносоціальними принципами функціонування давньогрецького суспільства.

Так, на думку Т. В. Блаватської, що в процесі формування особистості у давньогрецькому соціумі ахейського періоду, важливу роль відіграло вироблення чіткого розуміння, якою саме повинна бути та чи інша людина. У пам'ятках мистецтва тогочасного періоду неодноразово змальовується ідеалізований образ чоловіка-воїна, основні риси якого збігаються із рисами героїв ахейського епосу. Однак паралельно нормами поведінки воїна, селянина чи міського жителя, існував також кодекс звичаєвого права, норми якого відображали тогочасну систему відносин між суспільством та особистістю. Вони визначали їх взаємні права та обов'язки, завдяки яким ставало можливим існування як одиничного (індивіда) так і цілісного (суспільства) [7, с. 136].

В ахейському соціумі звичаєве право було вже досить деталізованим та врегульовувало значний масив різноманітних відносин внутрішньо-державного характеру. Досить деталізованим було врегулювання шлюбно-сімейних відносин. За словами Т. В. Блаватської, у давньогрецьких епосах згадано норми, які врегульовували становище індивіда в суспільстві, зокрема щодо

обов'язку громадянина перед народом, другим виконувати взяті на себе зобов'язання. Усі ці моральні установлення засвідчують високо розвинуте відчуття відповідальності кожної людини [7, с. 136].

Неписані правила звичаєвого права досить чітко врегульовували різноманітні життєві ситуації. За відсутності достовірних джерел історико-правового характеру ми використовували джерела, доступні для аналізу (переважно міфологічного змісту). Здійснюючи аналіз змісту гомерівської «Іліади», ми виокремили частину віршів, де поет змалював сцену виготовлення військових обладунків, зокрема щита, для давньогрецького героя Ахілла (Іліада, XVIII, 497–508) [3, с. 270–271]. Зазначений герой давньогрецької міфології був сучасником мікенського царя Агамемнона, який правив в ахейський період історичного розвитку Еллади, тому ми зробили припущення, що ті (подвиги), які в давньогрецькій міфології пов'язують із постаттю Ахілла, також належать до ахейського періоду давньогрецької історії.

Нашу увагу привернув той факт, що Гомер описав епізоди з життя тогочасного давньогрецького суспільства, які були зображені майстром-зброярем на щиті Ахілла. Так, він змалював спільні обряди жителів двох міст, а це підтверджує не лише наявність в ахейських полісах високого рівня культури, а й те, що жителі різних ахейських міст були пов'язані дружніми та навіть родинними зв'язками. Також на щиті було зображено сцену міського торжища, на якому двоє чоловіків розпочали судову суперечку з приводу сплати пені за вбивство. Один із них присягався перед народом, що сплатив викуп за вбивство, а інший клявся, що жодних коштів від обвинуваченого не отримував (Іліада, XVIII, 497–508) [3, с. 270–271]. Цікавим у цьому випадку є те, що суд відбувався на торжищі (міській агорі), де завжди було людно, а також те, що під час доведення власної правоти обидві сторони судової суперечки звертались із промовама безпосередньо до народу. Таким чином, можна констатувати факт відкритості ахейського правосуддя та його демократичності, адже звернення сторін до народу засвідчували, що демос, хоча й не володів судовими функціями, проте міг

впливати на процес обрання осіб, які вершили правосуддя, оскільки брав участь у відповідних голосуваннях. Іншими словами, він наділяв уповноважених осіб необхідним спектром компетентностей.

У наступних віршах гомерівської «Іліади» зазначено, що обидві сторони на доказ власної правоти запрошували для надання свідчень інших осіб, що є ознакою використання вже в тогочасному судовому процесі показань свідків (Іліада, XVIII, 497–508) [3, с. 271].

Під час судового процесу члени ради старійшин міста мовчки, сидячи на тесаному камінні, вислуховували доводи сторін, тримаючи в руках скіпетри (символ особи, яка виконує суспільні обов'язки) [3, с. 23, 271]. Старійшини почергово вставляли та виголошували власне рішення стосовно справи. У колі перед ними лежав предмет судового спору (наприклад два таланти чистого золота, що будуть передані особі, яка справедливо доведе власне право на них) [3, с. 271].

На жаль, Гомер не описав фінальний етап прийняття рішення щодо справи, однак на основі вищесказаного можна логічно припустити, що рішення стосовно справи старійшини приймали колегіально. Вони могли надавати перевагу позивачу чи відповідачу за допомогою врахування кількості голосів членів ради старійшин міста. Це слугувало запорукою прийняття справедливого вердикту. Також справедливість судового рішення забезпечувалася тим, що в процесі могли брати участь безпосередньо громадяни міста, які висловлювали перед старійшинами власну позицію стосовно обставин справи.

Усе вищевказане є не лише підтвердженням відкритості та демократичності процесу розгляду справи в суді, а й слугує ознакою зародження в тогочасному суспільстві інституту присяжних, хоча ще й у первісному розумінні. Заслуховування в процесі свідків задля визначення обставин та встановлення істини також є доказовим фактором ознаки змагальності судового процесу в ахейських державах. Гомер описує діяльність таких учасників судового процесу, як «вісники», що підтверджує існування на той час уповноважених осіб, які слідкували не

лише за порядком під час розгляду справи, а й за дотриманням відповідних процесуальних процедур, адже, вручаючи скіпетри старійшинам, вони фактично визначали черговість їхніх виступів на процесі.

Аксіологічний зміст зазначеного дає змогу зробити висновок, що вже на початковому етапі формування основ державності в давньогрецькому суспільстві виявлялися фактори виникнення та еволюції інституту правосуддя, зокрема феномену основоположних онтологічних принципів. Пізніше вони розвинулись у відповідні складові аксіологічні інститути системи правосуддя, визначили вектор розвитку судочинства як соціально важливого інституту держави, а також зберегли притаманну їм донині актуальність і необхідність. До зазначених феноменів ахейського суспільства можна зарахувати фактор відкритості судового процесу, властивий йому демократизм, колегіальність прийняття рішень щодо справи, використання показань свідків, формування інституту нагляду за порядком ведення судового процесу, фактор змагальності та феномен становлення інституту присяжних засідателів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Шаму Ф. Цивилизация Древней Греции / Ф. Шаму ; пер. с фр. Т. Баженовой. – Екатеринбург : У-Фактория ; М. : АСТ, 2009. – 368 с.
2. Гаспаров М. Л. Занимательная Греция: Рассказы о древнегреческой культуре / М. Л. Гаспаров. – М. : Новое литератур. обозрение, 2000. – 384 с.
3. Гомер. Илиада / Гомер. – СПб. : Наука, 2008. – 574 с.
4. Хрестоматия по истории древней Греции / под. ред. Д. П. Каллистова. – М. : Мысль, 1964. – 695 с.
5. Bennett E. L. The Pylos Tablets / E. L. Bennett. – Princeton : Princeton University Press, 1955. – 252 p.
6. Гомер. Одиссея / Гомер. – М. : Наука, 2000. – 482 с.
7. Блаватская Т. В. Ахейская Греция во втором тысячелетии до н. е. / Т. В. Блаватская. – М. : Наука, 1966. – 256 с.